

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ

На правах рукопису

ЯКУБОВА Юлія Марсумівна

СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ
В СФЕРІ ВИРОБНИЦТВА

Спеціальність 22.00.03. - Економічна соціологія і
соціологія праці

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Київ-1993

70 26. 70

Робота виконана в Інституті соціології АН України.

Науковий керівник доктор економічних наук, професор
БОРОНА В. М.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук
ТАРАСЕНКО В. І.
кандидат філософських наук
МОРОЗ Б. І.

Провідна установа: кафедра соціології Київського державного економічного університету

Захист відбудеться "19" "02" 1993 року о
"130" годині на засіданні спеціалізованої вченої ради
Д. 016.66.01 по захисту дисертацій на здобуття вченого
ступеня кандидата соціологічних наук при Інституті
соціології АН України за адресою: 252001, м. Київ, вул.
К. Лібкнехта, 12

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту соціології АН України.

Автореферат розісланий "19" "01" 1993 року.

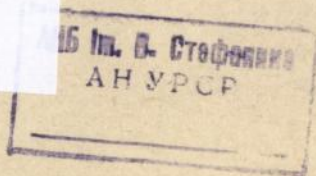
Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор філософських наук

А. О. РУЧКА

ЛННБ України ім. В. Стефаника

00814502 (К)

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В духовному світі людства існують поняття, яким судилась особлива доля. Їх поява тісно пов'язана із становленням людського роду. Вони проходять через усю історію думки, змінюючись разом з обставинами часу, кожен раз діючи в оновленому вигляді. Це ті поняття, яким долею судилось стати найбільш концентрованим проявом надій і прагнень багатьох поколінь трудящих. Серед таких ідеалів, вищих цінностей, найважливіших людських прагнень особливе місце займає справедливість. Разом з уявленням про свободу і рівність, братерство і щастя, справедливість стоїть у цьому ряду ідеалів, вибраних історією, які найповніше відображають потреби людей.

Тема соціальної справедливості актуальна завжди. Кожна епоха, кожен суспільний лад і кожен клас наповнюють своїм змістом розуміння соціальної справедливості.

В історії людства не було більш-менш тривалого історичного періоду, коли проблеми справедливої побудови суспільства залишали б людей байдужими, не існувало більш-менш впливового суспільно-політичного руху, який зміг би залишити ці питання поза своєю увагою. На тлумаченні справедливості завжди відображаються конкретно-історичні обставини, інтереси класів, що залежать від їх реального відношення до ходу соціального прогресу.

Нині загострення соціальних колізій посилило увагу до проблеми справедливості. Необхідність її вірного осмислення - актуальне завдання масової і теоретичної свідомості. Та складна і суворя ситуація, в якій опинилась наша держава у 80-і роки, загострила численні колізії, впритул поставила нас перед необхідністю звести

рахунок з драматичним минулим і, спираючись на його позитивні тенденції, здійснити потужний ривок до оновлення нашого суспільства, надання йому сучасних форм.

Оскільки роки застою поставили нас на грані економічної кризи, то ясно, що оздоровлення економічної обстановки не здійсниться саме по собі, тим більш за короткий термін. Воно вимагає часу і напруги.

Сьогодні вже зрозуміло, що рівня матеріального добробуту, побутового комфорту, достатку товарів, що є у розвинутих капіталістичних країнах, ми поки що не досягли. Та й по здійсненню соціальних програм слід зробити ще дуже багато. Саме тому особливого значення набуває питання справедливості. Як справедливо створити кожному (саме кожному) умови для самореалізації? Як винагородити кожного за його вклад у сукупну працю? Як захистити всіх і кожного від свавілля, ущемлення прав? Як подолати відчуження людей від того, що ними ж є створено? Усі ці питання і входять у круг проблем справедливості.

Постановка проблеми соціальної справедливості, її поглиблене вивчення, обумовлена передусім потребами практики вдосконалення суспільних відносин на сучасному етапі розвитку нашого суспільства, а також необхідністю формування впевненості у людей в справедливості становлення і зміцнення їх активної громадянської позиції в умовах переходу до ринкової економіки.

Ступінь наукової розробки проблеми. Соціальна справедливість входить в категоріальний апарат політичних, філософських, економічних, правових дисциплін. Вона пронизує всі сфери суспільного життя, "працює" на всіх рівнях суспільної свідомості: в ідеології і суспільній психології. Привабляє її порівняно легка "переносність"

з теоретичного на повсякденний рівень свідомості, з категоріального апарату, однієї наукової галузі в іншу.

У цій проблемі усе більш очевидною стає теоретична можливість і суспільна необхідність підходів. Однак існуючий статус даної теми в суспільствознавстві не дає можливостей для широкої кооперації дослідників. Раніш, при домінуванні в суспільствознавстві парадигми розвинутого соціалізму феномен соціальної справедливості, звичайно, не міг стояти в центрі уваги вчених. При основному питанні "коли" соціально-класове суспільство перейде в фазу тотожності, питання "як" реалізується соціальна справедливість в принципово справедливому суспільстві було зайвим і, по суті, до початку 80-х років не дискутувалось. Значна автоматизована база бібліографічних даних БІБНДВ ІНІСН АН СРСР нараховувала у рубриці "справедливість" за 80-і роки 133 публікації російською мовою, тоді як у рубриці "соціальна однорідність" - 325 одиниць. Поодинокі до 80-х років монографії і публікації по цій темі і в науковій періодиці. Давню і постійну увагу дана тема викликала у досить обличеного кола дослідників: Бабаханової Р.А., Венгерова В.А., Григор'єва С.І., Грінберга Л.Г., Давидовича В.Е., Комарової Н.І., Крутової О.Н., Новикової А.І., Пазенка В.С., Суліна Ю.І.

Суттєво відрізняється публікаційна динаміка 60-70-х років від середини-кінця 80-х років. Якщо у 60-і роки в малочисленній літературі, присвяченій цій тематиці, навіть назви носили пафос перемоги справедливості, то до кінця 80-х років ключовим стало слово "проблеми".

В 60-70-і роки соціальна справедливість сприймалась насамперед як категорія соціально-політичної і морально-правової свідомості, що відображала уявлення про

невід'ємні права і обов'язки людини в суспільстві і необхідній для цього соціальній організації відносин.

Людину розуміли немов якусь абстрактну соціальну одиницю, до рівня якої можна проводити аналіз соціальних відмінностей, що існують у суспільстві. Їх розглядали, як правило, окремо від цих відмінностей, як свого рода усередненого носія біологічного і соціального у розвитку суспільних відносин. Взаємодію економічного, матеріально-виробничого і соціального аналізували на рівні соціальної групи, колективу. Соціальний устрій, характерний для тодішньої економіки і політики був зведений до безпосередніх умов життя людини. Якщо мова йшла, наприклад, про економічні аспекти її діяльності, то вони обмежувались в основному її трудовою активністю, технічною творчістю. Соціалізація людини зводилась, головним чином, до пристосування до навколишніх умов, до адаптації на виробництві, до одержання і виконання різноманітних суспільних доручень. В цих умовах соціальна справедливість характеризувалась переважно як морально-етична і правова категорія, в чому знайшла своє відображення моралізаторська, а не економічно обґрунтована суть наших соціальних прогнозів і надій на всесилля існуючих законів, і законів, що приймалися по виправленню деформації у розподілі.

З другої половини 70-х років розуміння соціальної справедливості сконцентрувалось навколо питань реальної рівності і нерівності між членами суспільства. Воно стало широко використовуватись разом з такими поняттями, як "соціальна рівність", "соціальна однорідність", "безкласова структура суспільства", тобто була зроблена спроба зв'язати цю проблему з основною тенденцією вдосконалення суспільних відносин, вивести її на реальну еко-

номічну і політичну основу і надати їй тим самим визначені соціальні окреслення і конкретність. Але відірваність тодішніх уявлень про соціальну сферу від господарського механізму, економічної системи не дозволила вдало завершити цю спробу.

Справа в основному була зведена до уточнення понять, в системі яких розглядалась соціальна справедливість, до розширення їх кола зарахунок дещо видозміненого погляду на соціальну сферу. Поряд з офіційно декларованою структурою суспільства виникла структура, що ґрунтувалась на майнованій нерівності різних прошарків суспільства. Це стало додатковою основою в підсиленні апріорності в розумінні соціальної справедливості, що заохочувалось контролюючими тоді науку управлінськими інстанціями.

До недоліків поглядів на соціальну справедливість слід віднести і те, що нерідко механізми розвитку і дії соціальної справедливості розглядались як діючі автоматично. В останнє десятиріччя спостерігається значне збільшення кількості публікацій по даній темі, причому, більшість з них припадає на період з 1985 року. Значний внесок у становлення соціальної справедливості як самостійної проблеми дослідження внесли: Бербешкіна З. А., Глінкіна С. П., Діхтар Л. С., Заславська Т. І., Осипов Г. В., Римашевська Н. М., Роговін В. З., Рутгайзер Н. М., Шаталін С. С., Шохін А. Н. та інші.

В дослідженнях, що спеціально присвячені справедливості, досягнуто розуміння того, що дана проблема носить міждисциплінарний характер і вимагає різностороннього вивчення. Досліджено численні аспекти співвідношення категорії "справедливість" з найважливішими категоріями етики (добро і зло, обо'язок, відповідальність, чесність, щастя та інші.) і права (законність, злочин.

кара, юридична відповідальність та інш.)

Проте в суспільствознавстві поки що не вироблено комплексного соціологічного підходу до осмислення проблеми справедливості. Продовжують відтворюватись головним чином її етико-філософські, соціально-економічні та правознавчі інтерпретації. В цьому зв'язку особливого значення набуває формування цілісного соціологічного підходу до розгляду проблем справедливості.

Соціологічна концепція справедливості, розвиток уявлень про неї є тимривнем соціологічного знання, в якому відбувається "переклад" загальнометодичних положень соціальної філософії на рівень конкретного вивчення особливостей соціального розвитку нашого суспільства. По суті цей рівень соціологічного знання об'єднує, взаємоузгоджує теоретичний і емпіричний підходи в пізнанні суспільних процесів і явищ, в данному випадку соціального здійснення справедливості, її відображення, інтерпретації в суспільній свідомості різноманітних груп населення. разом з тим звертає на себе те, що зберігається відома обмеженість підходів до усвідомлення всього комплексу проблем справедливості та її окремих сторін, аспектів прояву. Це проявляється насамперед в тому, через які родові, найбільш загальні поняття вона визначається. Аналіз більшості зафіксованих нами визначень справедливості у науковій літературі дозволяє прийти до висновку, що вона характеризується: по-перше, через поняття "принцип" (відповідності, розподілу, кари); по-друге, через поняття "норма" і "міра" (правова, соціальна, моральна); по-третє, як "почуття"; по-четвер-

те, як "оцінка". *

Показово те, що всі вони характеризують справедливість лише як явище суспільної свідомості. Це сприяло і сприяє відновленню обмеженості в осмисленні справедливості як суспільного явища - в кращому випадку розгляданням його як здійснення принципів і норм моралі і права. За полем зору дослідників залишається реальний механізм взаємодії різних соціальних сил, а також суспільних груп з їх життєвими інтересами, що стоять за ними.

В нашій літературі суттєве місце займає полеміка між прихильниками зрівняльного розуміння справедливості, і тими, хто розглядає справедливість як справедливую нерівність, яка ґрунтується на суспільно визнаному трудовому внеску. Справедливість трактується як історично досягнута міра рівності і нерівності в розподілі до-

* Це характерно і для західної традиції дослідження справедливості. Так, система основних найбільш поширених формул справедливості, здійснена в 60-і роки професором Брюссельського університету Х. Перельманом, свідчить про спроби характеризувати справедливість у вигляді принципу, правила, норми. Були відмічені такі підходи: 1) кожному - одне й те ж; 2) кожному - по заслугах; 3) кожному - по праці; 4) кожному - по потребах; 5) кожному - по рангу; 6) кожному - належне за законом. В тому ж дусі формулюють свої позиції відомі дослідники справедливості: Н. Гартман, В. Зауер, Г. Кельзен (ФРН), Ж. Гуревич (Франція), Дж. Роулс (США) та інші. Між іншим існує і тенденція трактувати справедливість в дусі прагматизму і технологічного детермінізму (див. Гелбрейт Дж. Нове індустріальне суспільство: Пер. з англ. - М.: Прогрес, 1969. - С. 42-43.

ходів, матеріальних благ. Суспільство страждає від засилля зрівнялівки в оплаті праці, що стало серйозним гальмом в розвитку економіки. Але справедливість - це не лише дотримання міри рівності в розподілі суспільного багатства. Це ще і можливість ефективного розвитку економіки і повного розкриття потенціалу суспільства і особи.

В ряді публікацій останнього часу зустрічаються помилкові, на наш погляд, судження про те, що соціальна справедливість - це особистий тип суспільних відносин. Ми вважали, що подібні судження неправомірні. Соціальна справедливість, відображаючи об'єктивні властивості суспільних відносин, фактів, явищ, не відноситься до таких характеристик соціальної дійсності, які існують незалежно від свідомої діяльності людей. Соціальна справедливість не може існувати поза об'єктивними критеріями суспільних відносин і поза оцінками людей. Якщо наслідувати логіку названих авторів, то напрошується висновок, що суспільні відносини, факти, явища можуть володіти об'єктивними властивостями справедливості, тобто порівнюватись з якимось абстрактним "еталоном" справедливості.

Саме з точки зору справедливості люди розглядають будь-які соціально-економічні успіхи і невдачі, оцінюють перспективи економічного росту. І тому сьогодні необхідні достатньо серйозні зміни в розумінні соціальної справедливості. Воно повинно містити уявлення про мету трудової діяльності, її доцільність, диференціальну і гласну оцінку трудового вкладу на основі економічних і моральних критеріїв. Все це вимагає подальшого вивчення проблеми, урахування специфіки аналізу справедливості в різних галузях суспільствознавства, передусім в рамках

соціологічних знань, що бурхливо розвиваються в наш час.

Актуальність теми, відсутність її цілісного непро-тирального розгляду в соціології визначили основну мету дослідження, його об'єкт і предмет, зміст і субординацію завдань, що вирішуються в дисертації.

Основною метою дослідження є теоретичне і емпіричне обґрунтування соціологічного підходу до вивчення соціальної справедливості в сфері виробництва, характеристика ряду її суттєвих особливостей, специфіки відображення в суспільній свідомості трудящих.

Для досягнення поставленої мети необхідно було вирішити наступні завдання:

- розглянути історико-філософські основи формування і розвитку поняття соціальної справедливості;
- показати особливості сучасних уявлень про справедливе в суспільній свідомості трудящих;
- розкрити роль трудового привласнення в реалізації соціальної справедливості;
- дослідити соціальний стан робітників на підприємстві в сучасних умовах;
- обґрунтувати вплив дотримання соціальної справедливості в сфері праці на активність трудящих.

Теоретичною базою дослідження, його основними методологічними джерелами є праці вітчизняних суспільствознавців, економістів, що займаються проблемами соціального розвитку суспільства, зміцнення рівності і справедливості, соціальної і трудової активності трудящих, діалектики взаємодії соціальних сил і засобів забезпечення соціальної життєдіяльності суспільства, у тому числі - і передусім - робочої сили і засобів

праці. Дослідження спирається і на деякі праці зарубіжних вчених, що мають відношення до проблеми, що розглядається.

Емпіричною базою роботи стали матеріали проведених автором соціологічних досліджень у 1990 і 1991 роках на машинобудівних підприємствах м. Києва.

Предметом дослідження є проблема забезпечення соціальної справедливості в сфері виробництва, а також умов і фактори, що діють на цей процес прямо чи побічно.

Об'єктом дослідження виступили робітники машинобудівних підприємств м. Києва, які стали також джерелом інформації по досліджуваній нами проблемі.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає передусім у тому, що в ній здійснено теоретичне і емпіричне обґрунтування цілісного соціологічного підходу до характеристики соціальної справедливості в сфері виробництва, виявлено ряд особливостей сучасних уявлень про неї, віднослених і співіснуючих в свідомості трудящих.

Принципове значення мають нові вихідні загальносоціологічні підходи до усвідомлення справедливості: по-перше, її розуміння як принципу відповідності рівня соціальних сил суспільства і рівня розвитку кожного з представників співіснуючих соціальних груп; по-друге, її осмислення як соціального механізму, що забезпечує перетворення набутих суспільством сил і багатств в сили і багатства індивідуальні, як механізму задучення кожного індивіда до їх примноження.

З соціологічної точки зору поняття соціальної справедливості диференціюється по трьох параметрах: справедливість як оцінка і міра мети, як оцінка і міра засобів, як оцінка і міра результатів. Мета справедлива у тому випадку, якщо вона адекватна реальним потребам, досить точно відображає і є виразом актуальної системи суспільних відносин і місце в ній суб'єкта діяльності — трудового колективу підприємства, виробничого колективу, цеху, бригади, конкретної людини.

В зв'язку з цим справедливість розглядається як стійка взаємодія груп — суб'єктів з приводу задоволення різноманітних потреб життєдіяльності в усіх основних суспільних сферах, все більш вільного всестороннього розвитку трудящих, їх активної участі у відновленні соціальної рівності і нерівності, обумовлених, головним чином, розподілом по кількості і якості праці, його соціальною корисністю в діяльності по забезпеченню суб'єктивної ролі кожної трудящої людини в усіх сферах життя суспільства.

В рамках захищеного в дисертації підходу до осмислення соціальної справедливості відкривається її суттєве проявлення і обмеженість практично в усіх сферах суспільного життя, і передусім в економічній. При цьому механізм забезпечення соціальної справедливості: кожен раз перетворюється в свою протилежність, як тільки перестає відчувати зворотній зв'язок з результатами соціального розвитку різних категорій трудящих, дії соціальної політики, що ґрунтується на точному знанні допустимої в конкретних історичних умовах міри нерівності їх положення, обумовленості останнього кількістю і якістю праці людей, актуальною значимістю різних його видів.

Практична значимість дослідження полягає в наступному.

1. На основі соціологічного підходу до осмислення соціальної справедливості охарактеризовані гострі соціальні проблеми життєдіяльності як нашого суспільства в цілому, так і окремих трудових колективів.

2. Висновки, отримані в рамках соціологічного аналізу проблем справедливості, дозволяють сформулювати ряд практичних рекомендацій по її зміцненню, усвідомленню і подоланню несправедливості. В зв'язку з цим, на більш міцній, комплексній основі можуть бути виявлені шляхи ліквідації елементів несправедливості в сфері виробництва.

3. Теоретичні положення дисертації і узагальнення проведених в ході її підготовки досліджень дозволяють більш глибоко усвідомити причини виникнення і відновлення негативних соціальних проявів у різних сферах життєдіяльності населення нашої незалежної держави, встановити їх зв'язок з тими деформаціями, що мали місце в минулому і відновлюються сьогодні.

4. Основні сформульовані в роботі висновки можуть бути використані і прийняті до уваги адміністраціями і трудовими колективами досліджених підприємств при складанні планів економічного і соціального розвитку, а також для формування діючих мотивів і стимулів робітників, в розробці концепцій по соціальному захисту прав і інтересів трудящих в умовах переходу до ринкової економіки.

Апробація роботи. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження доповідались автором на Всесоюзних соціологічних читаннях молодих вчених (м.

Звенигород, 1991 р.), республіканській науково-практичній конференції "Тенденції і фактори удосконалення соціальної структури радянського суспільства в умовах перебудови" (м. Краматорськ, 1990 р.), а також були представлені на Всеукраїнську науково-практичну конференцію "Проблеми радикального оновлення профспілок України" (м. Львів, 1991 р.), Всеросійську наукову конференцію "Людська орієнтація соціального і науково-технічного прогресу" (м. Новосибірськ, 1992 р.).

По темі дисертаційної роботи опубліковано 7 наукових робіт загальним об'ємом 2,3 д. а.

Структура і об'єм роботи. Дисертація складається із вступу, двох розділів, що містять шість параграфів, заключення, додатку і списку використаної літератури. Загальний обсяг дисертації—156с машинописного тексту. Список літератури складають 110 найменувань.

II. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Складність завдань перехідного періоду, який ми переживаємо, полягає в тому, що для здійснення найглибших кардинальних перетворень в усіх сферах суспільного життя потрібні серйозні теоретичні розробки і науково вивірені практичні рішення. У нас надто довго бажане видавалось за дійсне. На протязі багатьох років принципи соціальної справедливості практично не розроблялись, більше того, про них намагались не згадувати. Про яку соціальну справедливість могла йти мова в умовах масових репресій, жорстоких адміністративних методів управління?

Питання соціальної справедливості не могли бути

підняті і в застійний період, коли глибокий розвиток дістали хабарництво, корупція, що охоплювала найширші верстви населення.

В дисертації відмічено, що зароз, особлива роль належить втіленню в життя не просто справедливості, а соціальної справедливості. Категорії "справедливості" і "соціальна справедливості" різні тому, що є об'єктивна справедливості, що існує поза і незалежно від свідомості людей - і в цьому випадку її розуміють як "соціальна справедливості". І є суб'єктивна справедливості - яку розуміють як категорію "справедливості".

Характерною властивістю суб'єктивної і об'єктивної справедливості є їх відносність. Суб'єктивна справедливості, яка є мірою відповідності істині, вміє тому, як і сама істина, несе в собі момент відносності. А для соціальної справедливості це властиве в силу постійного розвитку суспільства і зміни діючих у ньому законів. Діапазони поширення "соціальної справедливості" і "справедливості" досить великі і різні. Соціальна справедливості як сукупність реальних відносин між людьми на даному етапі розвитку суспільства формується в нормах моралі і права. Справедливості як відображення реальних відносин у суспільстві фіксується в усіх сферах суспільної свідомості.

В ході історії справедливості по-різному тлумачиться тими, хто бере її на озброєння. Різний зміст вкладали в ідею справедливості в античному світі, в середні віки, в XIX столітті. Відрізняються її контури від минулих трактувань і в наші дні.

Не випадково поняття справедливості в ході класової боротьби звичайно пов'язують з економічними і політико-правовими проблемами, від вирішення яких залежить

стан класу чи особи в системі суспільних відносин. Безпосередній зв'язок справедливості з соціально-економічними факторами особливо рельєфно проявляється в її оцінюючому характері, співвідношенні між роллю окремих людей, класів в житті суспільства, правами і обов'язками, гідністю і її винагородою, злочином і карою.

В роботі визнано доцільним розглядати поняття "соціальна справедливість" на трьох рівнях: емоційному, свідомому і теоретичному. Емоційний рівень розгляду характеризується чуттєво-інтуїтивним відношенням суб'єкта до дійсності на основі його особистих і соціально набутих даних, відповідає одержаному почуттю справедливості у людини; свідомий рівень - відповідає звичайним людським уявленням і містить щоденні оцінюючі судження, погляди, елементарні норми поведінки, що витікають із здорового глузу. Теоретичний рівень розгляду відповідає науковому аналізу поняття, полягає у розробці знань про суть, зміст і форми прояву соціальної справедливості. При дослідженні справедливості не слід змішувати ці рівні розгляду. Необхідно відрізнити почуття чи уявлення і поняття про соціальну справедливість. На відміну від почуття поняття соціальної справедливості не може бути набутих кожним самостійно, воно виробляється шляхом теоретичного аналізу окремими представниками класу, лише потім стає загальним здобутком. Але у свідомості індивіда, відмічено у дисертації, справедливість не існує як почуття справедливості і як поняття справедливості.

В роботі зроблений висновок про те, що соціальна справедливість як суспільне явище є єдністю двох сторін. З одного боку, соціальна справедливість є визначений стан (постійно відновлюваний) об'єктивних суспільних

відносин (і передусім виробничих відносин), при якому забезпечуються відносно рівні можливості задоволення потреб і інтересів різних соціальних суб'єктів. Але з другого боку, останній відображає і характер суб'єктивного сприйняття суспільних відносин в формі уявлень, почуттів, ідей. Тобто, соціальна справедливість є деякий стан суспільної свідомості (індивідуальної, групової), переказаний на мову оцінок, норм.

Автор дотримується існуючої точки зору, що полягає в тому, що ядром соціальної справедливості слід вважати економічну справедливість, яка відображає відносини власності на засоби і результати виробництва, що склалися у суспільстві. Зміст поняття "економічна справедливість" виражає своєрідний, історично конкретний синтез соціально-економічних і соціально-етичних факторів розвитку суспільного відновлення. Природа економічної справедливості розкривається у протиріччі між уособленням індивіда як особистого власника і відносинами робітників з приводу привласнення суспільних засобів виробництва, яке відновлюється в умовах різного трудового вкладу кожного з них в суспільний продукт.

Велику увагу звертає автор в дисертаційному дослідженні на розвиток уявлень про соціальну справедливість і сучасні інтерпретації цього питання. Відмічено, що вперше уявлення про справедливість і регулювання на цій основі суспільних відносин виникли в умовах первіснообщинного ладу. В роботі розглядається тлумачення поняття "соціальна справедливість" Платоном і Аристотелем, Демокритом і Епікуром, Ж.-Ж. Руссо, Гельвецієм, Кантом і Пегелем, соціалістами-утопістами, теоретиками народництва.

Що стосується сьогодення, то до цих пір не встанов-

лено єдине уявлення про її суть. Разом з тим, автор вважає необхідним виділити два різних підходи до вивчення феномену справедливості. Так, представники першого напрямку вважають, що соціальна справедливість виражає реальні процес обміну і розподілу, способи суспільного, колективного і особистого привласнення життєвих умов, вироблених або знайдених у природі. Друга група авторів визначає соціальну справедливість як моральну цінність, ціннісно-нормативний орієнтир, морально обґрунтований критерій для співвиміру взаємних вимог і вчинків людей. Мабуть, робить висновки автор, розглянуті обидва підходи не є альтернативними. Вони відображають різні сторони, два моменти - об'єктивний і суб'єктивний - в самому феномені соціальної справедливості.

До питань соціальної справедливості необхідно підходити обережно, старанно і з різних боків, оцінюючи вирішення будь-яких проблем соціального розвитку. В цьому відношенні особливого значення набуває всебічне урахування суспільної думки різних верств і груп населення, а також необхідно приймати до уваги і можливі коротко- і довготривалі соціальні і економічні наслідки тих чи інших рішень по питаннях соціальної справедливості.

Результати проведеного дослідження дозволяють сказати, що при розгляді проблем соціальної справедливості обмежитись лише процесом трудового привласнення робітниками частини створеного суспільного продукту в залежності від якості і кількості їх праці, мабуть не можна. Для того, щоб дійсно забезпечити втілення в життя соціальної політики, необхідно послідовно і наполегливо поглиблювати і розширювати всю систему стимулів і інтересів. Це передбачає, звичайно, і послідовне вдосконалення системи матеріальної зацікавленості на основі пок-

рашення організації оплати по праці при умові залежності трудових доходів від кінцевих показників роботи. Разом з тим, соціальна справедливість повинна ґрунтуватись на розробці і втіленні в життя принципово нових підходів в використанні соціальних гарантій і соціального захисту трудящих. При безумовній гарантованості права на працю воно разом з тим повинно надаватись конкретним робітникам не механічно, а в залежності від того, що людина реально вміє, яка його майстерність і, головне, яка в нього трудова віддача.

В свою чергу, для того, щоб кожний працюючий міг внести в колективно створюваний продукт свій внесок, що відповідає його знанням, здібностям, майстерності, необхідне створення об'єктивних і суб'єктивних передумов. Об'єктивно мова йде про надання самої можливості працювати, одержання загальної і професійної підготовки і необхідних для успішного виконання виробничих функцій і, накінець, про створення сприятливих умов безпосередньо на робочому місці для високопродуктивної і ефективної праці. В той же час від кожного робітника вимагається активне творче відношення до праці, бажання послідовно вдосконалювати свій рівень загальної і спеціальної підготовки і професійного вміння. Це суб'єктивний момент, який визначається особистими якостями працюючого.

В роботі підкреслено, що кожна людина пов'язує прояв соціальної справедливості із своїм життєвим досвідом, з тим середовищем, в якому вона живе, з розмірами і часткою одержуваного нею суспільного багатства і на основі властивих їй соціальних оцінок шляхом співставлення власного матеріального стану із станом інших виносить судження про справедливий чи несправедливий характер механізму трудового привласнення. Оточуюча її дійсність

сприймається через призму власного добробуту і мірилом соціальної справедливості є власне уявлення про неї.

Суб'єктивно-оцінююче сприйняття виникає як процес безпосереднього відображення і оцінки в свідомості індивіда відносин рівності і нерівності, що склались у суспільстві. При цьому, сприйняття носить складний, внутрішньо-протирічний характер, бо, по-перше, повністю не співпадає з тою "частиною" об'єктивної реальності, в якій живе і діє індивід, а, по-друге, складається під дією не лише тільки довготривалих обставин, але й під час короточасних умов, що впливають на реалізацію життєвих планів.

Результати проведеного автором соціологічного дослідження дозволили дати визначене уявлення про особливості суб'єктивно-оцінюючого сприйняття соціальної справедливості робітниками промислових підприємств. Так, 72,6 % респондентів бачать принцип соціальної справедливості в справедливому розподілі матеріальних благ; 63,8 % опитаних пов'язують його з рівністю перед законом; 36,4 % робітників вважають, що принцип соціальної справедливості полягає в можливості реалізувати свої здібності в праці; а 34,9 % учасників опитування вказали на демократію та гласність.

В роботі подано аналіз факторів, що діють на характер суб'єктивно-оцінюючого сприйняття, всю їх багатогранність зведено до трьох основних груп. Першу групу складають фактори, зосереджені в сфері праці і процесі трудового привласнення (вони проявляють найбільш політичний і безпосередній вплив). Так, 69,9 % респондентів вважають розмір одержуваної заробітної плати у співставленні з затраченою ними працею значно заниженим, і лише 15,4 % опитуваних вважають, що така відповідність

е. В цьому зв'язку автор виділяє три ситуації невгоди індивіда з суспільною оцінкою результатів праці, що суттєво відрізняються по ступеню зв'язку з реальним рівнем активності людини в сфері праці, рівнем його особистого розвитку. Перша ситуація реалізується внаслідок незадоволення оцінкою трудового внеску, який розглядається як забезпечення визначеного рівня матеріального добробуту. Друга ситуація може мати місце внаслідок або завищеної оцінки робітником своїх виробничих досягнень, або недостатньо вдосконалої системи стимулювання, яка не дозволяє адекватно врахувати усі форми прояву активності індивіда в сфері праці. І нарешті, третя ситуація формується на основі достатньо високого рівня нереалізованих, потенційних можливостей розвитку особистості, що не одержали актуалізації в сфері праці.

Наступна за значимістю група факторів, що впливають на характер суб'єктивно-оцінюючого сприйняття соціальної справедливості, зв'язана з морально-психологічним кліматом колективу. Результати проведеного дослідження дозволяють констатувати, що з колегами по роботі у респондентів налагоджені контакти кращим чином, ніж з бригадиром, майстром та іншим керівником (так вважають 40,7 % опитаних робітників) вищого рангу.

Третю групу факторів сприйняття соціальної справедливості складають так звані особисті фактори, що відображають своєрідність місця, яке фактично займає людина в системі суспільних відносин, спрямованість її інтересів і цінносних орієнтацій, а також індивідуальні, лише йому властиві особливості реакції на явища навколишнього середовища.

Аналізуючи сучасне становище робітників на промислових підприємствах, автор розглядає передусім саме понят-

тя "статус" і серед найважливіших статусів особи виділяє наступні: інтегральний, статус особи як працівника, природний статус особи, темпоральний, соціально-психологічний (соціометричний) і маргінальний (прикордонний) статус.

В дисертації відзначається, що важливим фактором, який визначає соціально-економічне положення робітника, є стан середовища їх функціонування: розмір і якість виробничих умов і соціальних благ, які одержують робітники. Це передусім - умови, організація і режим праці, його матеріально-технічне оснащення; система стимулювання; можливості підприємства по забезпеченню своїх працівників житлом та іншими соціальними благами. Стан цього залежить від того, чи є сам колектив хазяїном на даному виробництві і, якщо ні, то від того, хто саме ним є.

В системі факторів високоефективної праці важливе місце займає трудова активність, яку довгий час зв'язували в соціально-економічній літературі в основному з моральними проблемами. Однак досвід показує, що ця категорія виступає економічно необхідним елементом об'єктивних реальних зв'язків і відносин як в процесі взаємодій робітника з морально-речовими факторами виробництва, так і в процесі взаємодій робітника з іншими учасниками виробництва.

В роботі показана різниця між потенціальною трудовою активністю і реальною трудовою активністю. Перша полягає у здатності робітника до досягнення визначеного кінцевого результату в процесі виробничої діяльності, що залежить від рівня його фізичного і інтелектуального розвитку загальноосвітньої, фахової і професійної підготовки, набутих ним практичних навиків, вмінь, досвіду і

цінносними уявленнями і установками до праці, що впливають на них. Реальна трудова активність являє собою реалізовану безпосередньо в процесі виробництва фізичну, інтелектуальну, творчу здатність людини до праці. Вона характеризує міру цілеспрямованої дії суб'єкта на об'єкт діяльності, висловлює ступінь розкриття сутнісних сил людини як суб'єкта праці, його свободи відносно об'єкта діяльності - речовим факторам виробництва.

Економічні і політичні зміни, що відбуваються в нашій державі, не могли не вплинути на зміну відношення працівників до своєї праці навіть поза залежністю від їх ціннісних орієнтацій в сфері трудової діяльності. Відношення до праці, безперечно, в значній мірі визначається характером заходів, що стимулювали зацікавленість робітників у кінцевих результатах. Результати проведеного опитування свідчать про те, що в останні два роки в сфері праці не відбулось суттєвих змін, ступінь зацікавленості в кінцевих результатах своєї трудової діяльності залишився практично на тому ж рівні.

В таких умовах одержання завищених доходів означає порушення соціальної справедливості і вимагає відповідного регулювання шляхом прогресивного оподаткування. Необхідність останнього диктується також і тим, що більш високий рівень доходів в приватному і підприємницькому секторі економіки стає фактором зниження трудової активності в усупільненому секторі економіки.

Основні положення дисертаційної роботи відображені у публікаціях:

1. Участь робітників в управлінні виробництвом в сучасних умовах // Тези доповідей Всеукраїнської науко-

во-практичної конференції "Профспілки України та їх роль в підвищенні правових, економічних і соціологічних проблем зайнятості в умовах ринку. - Львів, 1992. - 0,1 д. а.

2. Соціальна справедливість як економічна передумова активізації людини в сфері праці // Тези доповідей Все-російської науково-практичної конференції "Людська орієнтація соціального і науково-технічного прогресу". - Новосибірськ, 1992. - 0,2 д. а.

3. Суб'єктивно-оцінююче сприйняття соціальної справедливості і його вплив на трудову активність // Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції "Проблеми радикального оновлення профспілок України". - Львів, 1991. - 0,2 д. а.

4. Про методологію дослідження соціалістичної власності // Питання політичної економії. - 1991. - Вип. 213. - 0,3 д. а.

5. Соціальна справедливість як критерій оптимальності соціальної структури суспільства // Тези доповідей республіканської науково-практичної конференції "Тенденції і фактори удосконалення соціальної структури радянського суспільства в умовах перебудови". - Краматорськ, 1990. - 0,1 д. а.

6. Соціальний статус сучасного робітника на промисловому підприємстві // Філософ. і соціол. думка. - 1992. - 0,4 д. а. (здана до друку).

7. Принцип соціальної справедливості як регулятор трудової поведінки: Кол. монограф. "Економічні і соціальні передумови активізації праці". - К., 1992. - 0,9 д. а. (здана до друку).

Підп. до друку II.01.93. Формат 60x84/16. Папір друк. Офо. друк.
Умов. друк. арк. I,63. Умов. фарб.-відб. I,63. Обл.-вид. арк. I,3.
Тираж 100 прим. Зам. 6. Безкоштовно.

Віддруковано в Інституті математики АН України
252601 Київ 4, МСП, вул. Терещенківська, 3

469919

AB 26.401

AB 26.401